

УДК 81.411

ІЄРАРХІЯ КОНЦЕПТІВ В ТРАГЕДІЙНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ П'ЄС ШЕКСПІРА)

Ніконова В.Г.

З того часу, як на рубежі XIX-XX ст. термін „картина світу” був уперше уведений фізиками стосовно фізичної картини світу [3], а в аспекті філософії і логіки був запропонований Л. Вітгенштейном [2], поняття „картина світу” належить до фундаментальних наукових понять як у філософії (Г.А. Брутян, Р.І. Павільоніс та ін.), так і в лінгвістиці (Ю.Д. Апресян, І.Я. Гальперін, Ю.М. Караулов, Г.В. Колшанський, В.І. Постовалова, Б.О. Серебренников, О.С. Кубрякова, В.М. Телія, та ін.). Воно виражає найсуттєвіші характеристики людини, її буття, взаємозв'язкі з позамовною дійсністю. Картина світу об'єктивується у мові, культовому і світському образотворчому мистецтві, у музиці, ритуалах, етикеті, різноманітних соціокультурних стереотипах поведінки людей тощо.

Актуальність цієї статті визначається пильною увагою сучасної лінгвопоетики до специфіки ідиостилів окремих авторів. Картина світу в художньому творі, створена в текстах однієї людини, представника даного народу, є „індивідуально-авторською, вона в значній мірі суб'єктивна і містить у собі риси мовної особистості її творця” [7, с.124]. У залежності від жанрової специфіки художніх текстів вважаємо за можливе виділення різновидів поетичної картини світу. Так, картину світу, представлену в трагедіях Шекспіра, називаємо *трагедійною картиною світу* [19]. Прагматична установка трагедії обумовлює специфіку трагедійної картини світу, її семіотичний простір [12; 16]. Проводячи дослідження трагедій Шекспіра в двох напрямках – від загальної характеристики поетики Шекспіра до аналізу мови його творів і від розгляду мовних одиниць до виявлення ментальних структур і встановлення естетичної функції тексту – ми висунули гіпотезу про багаторівневу структуру трагедійної картини світу, що і становить *новизну* даного дослідження. Складовими трагедійної картини світу є такі рівні, як жанровий, текстовий, мовний, концептуальний [19]. Ці аспекти трагедійної картини світу в п'єсах Шекспіра досліджено у попередніх роботах: жанровий [8; 13; 17], текстовий [10], мовний [11; 18], концептуальний [14; 15].

Продовження дослідження концептуального аспекту трагедійної картини світу в п'єсах Шекспіра ставить за *мету* виявлення ключових концептів трагедійної картини світу в п'єсах Шекспіра та встановлення їх ієрархії в індивідуально-авторській картині світу, тому образі світу, сконструйованому крізь призму свідомості Шекспіра, що є результатом духовної діяльності драматурга. Досягнення мети передбачає вирішення наступних *завдань*: 1) ідентифікація художніх концептів як складових трагедійної картини світу в п'єсах Шекспіра; 2) систематизація художніх концептів у концептуальній сфері; 3) визначення ключових художніх концептів та встановлення їх ієрархії в трагедійній картині світу.

Концептуальна картина світу, або концептосфера (за Д.С. Лихачовим), це сукупність взаємно зв'язаних концептуальних сфер, що відображають знання індивіда про певні фрагменти світу, центром якого він є [6, с.8]. Існує безліч визначень концептуальної картини світу. Р.І. Павильоніс, наприклад, визначає її як „безупинно конструйовану систему інформації (думок і знань), що має індивід про дійсний і можливий світ” [21, с.37]. О.Л. Каменська характеризує її як „сукупність моделей, що структурують знання про світ” [4, с.12]. В.А. Пищальникова визначає її як „континуальну систему змістів, що структурована в діяльності індивіда в результаті присвоєння їм конвенціонального досвіду, перцептивних процесів і власне рефлексії мислення” [22]. А.Г. Баранов більш конкретний і розрізняє: 1) сукупність знань про світ, що здобувається в діяльності людини і 2) способи і механізми інтерпретації нових знань [1], тобто, відповідно, структури бази даних і когнітивні операції. В.А. Маслова розуміє під концептуальною системою „той ментальний рівень або ту ментальну (психічну) організацію, де зосереджена сукупність усіх концептів, даних розумові людини, їхнє упорядковане об'єднання; тоді концептуальна система – це система думок і знань про світ, що відбиває досвід людини” [7, с.15].

Концептуальні параметри такої категорії, як „поетичний світ” трагедій Шекспіра, задані системою художніх концептів. Будучи згустком культури у свідомості автора, художні концепти в трагедіях Шекспіра є втіленням індивідуально-авторського світобачення. У художньому концепті сублимуються поняття, уявлення, емоції, почуття, вольові акти автора.

Художні концепти виділяються у текстах трагедій Шекспіра за нашою методикою семантико-когнітивного аналізу, яка передбачає сім етапів [9; 15; 20]: 1) виокремлення у тексті трагедій Шекспіра ключових фрагментів – *трагедійно маркованих контекстів*; 2) виявлення тематичної лінії, що розвивається у даному контексті, та визначення її теми – *тематичної домінанти* трагедійно маркованого контексту, яка розглядається як тема контексту, його понятійне ядро; 3) встановлення *засобів мовної репрезентації* тематичних ліній у трагедійно маркованому контексті та виділення серед них такого, компонент якого може бути використаний як найменування тематичної домінанти; такий мовний (чи мовленнєвий) засіб називаємо *ключовим елементом* трагедійно маркованого контексту; 4) аналіз розгортання семантики ключових елементів, тобто дослідження оточення ключового елементу у трагедійно маркованому контексті та встановлення його семантичних зв'язків з корелятивними засобами мовної репрезентації тематичної домінанти – *смісловими корелятами*; 5) виділення у складі ключових елементів лексеми, що може бути використана як найменування тематичної домінанти; тематичні домінанти контексту є підставою для виокремлення відповідного художнього концепту; 6) реконструкція концептуальних схем словесних поетичних образів (метафори, метонімії, оксюморона та ін.) у трагедійно маркованому контексті на основі аналогового мапування; 7) систематизація зазначених концептуальних тропів та представлення змісту художнього концепту (в результаті процесів аналогового й асоціативного осмислення, задіяних в обробці концептуальних схем словесних поетичних образів) через *сміслові елементи* відповідного концепту.

Застосування зазначених процедур ідентифікації художнього концепту на матеріалі трагедій Шекспіра виявило 101 художній концепт у 1312 контекстуальних вживаннях (див. табл. 1).

Таблиця 1. Концептуальний простір трагедій Шекспіра

ЛЮДИНА ЯК ФІЗИЧНИЙ ФЕНОМЕН I	ЛЮДИНА ЯК ДУХОВНИЙ ФЕНОМЕН			ЛЮДИНА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН	
	Риси характеру II	Психіка III	Вірування IV	Відносини між людьми V	Суспільні відносини VI
6 концептів	29 концептів	24 концепти	10 концептів	20 концептів	12 концептів
Сутність людини	честь	любов	Верховний суд	справедливість	сім'я
жінка	щирість	дружба	душа	обережність	народ
життя	чеснота	бажання	гріх	співчуття	влада
смерть	хорообрість	радість	диявол	хвала	війна
час	правдивість	панування	покаяння	лестоці	король
вік	непохитність	турбота	пекло	злий намір	країна
	гордість	терпіння	рай	зрадництво	золото
	мудрість	жалість	бог	сварка	слуга
	доброта	милосердя	віщування	помилки	вождь
	доблесть	емоційна напруга	пророкування	хабарництво	багатство - бідність
	скромність	надія		небезпека	батьківщина
	відданість	совість		злодіяння	тиран
	лагідність	сум		розпуста	
	щедрість	страждання		наклеп	
	наївність	гнів		недовіра	
	мужність	ревнощі		глузування	
		жах		маскування	
	пияцтво	божевілля		помста	
	лицемірство	підступництво		вбивство	
	невдячність	самітність		омана	
	зарозумілість	розпач			
	дурість	ненависть			
	підлість	шalenство			
	жорстокість	внутрішній розлад			
	честолобство				
	підозрілість				
	скритність				
	самовпевненість				
	нахабність				
	боягузтво				
385 вживань	189 вживань	296 вживань	70 вживань	170 вживань	202 вживань

Для систематизації виділених художніх концептів використовується методика, яка запропонована Д.М. Колесник [5]: з урахуванням принципу концептуальної

ІЄРАРХІЯ КОНЦЕПТІВ В ТРАГЕДІЙНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ П'ЄС ШЕКСПІРА)

супідрядності усередині концептуального поля, що розглядається як *клас* понять, на гіперо-гіпонімічній основі виділяються *підкласи*, які включають *кластери*, що складаються з *художніх концептів*. Як бачимо з наведеної таблиці, виділені концепти систематизовано у три концептуальних поля (ЛЮДИНА ЯК ФІЗИЧНИЙ ФЕНОМЕН, ЛЮДИНА ЯК ДУХОВНИЙ ФЕНОМЕН, ЛЮДИНА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН), що складаються із шести кластерів, що містять 101 художній концепт.

Для вирішення останнього завдання статті – визначення ключових художніх концептів та встановлення їх ієрархії в трагедійній картині світу – ми застосовуємо метод кількісного аналізу художніх концептів, за результатами якого виділено десять найбільш часто вживаних концептів, які ми вважаємо *ключовими художніми концептами* в трагедійній картині світу, та встановлена ієрархія виділених концептуальних сфер в авторській картині світу (див. табл. 2).

Таблиця 2. Ієрархія художніх концептів в трагедіях Шекспіра

Порядковий номер	Концептуальна сфера	Назва концепту	Кількість вживань
1.	I. Людина як фізичний феномен	життя	155
2.	III. Психіка	любов	134
3.	I. Людина як фізичний феномен	сутність людини	124
4.	I. Людина як фізичний феномен	смерть	56
5.	VI. Суспільні відносини	сім'я	44
6.	VI. Суспільні відносини	народ	38
7.	III. Психіка	сум	37
8.	I. Людина як фізичний феномен	жінка	31
9.	V. Відносини між людьми	злий намір	29
10.	III. Психіка	дружба	27

Виконане дослідження показало зумовленість концептуальної системи трагедійної картини світу в п'єсах Шекспіра культурно-історичними тенденціями епохи Ренесансу, реальними протиріччями громадського життя, державного строю, усієї духовної культури епохи. Ієрархія концептів у текстовому світі трагедій обумовлюється світоглядними настановами Шекспіра, новим розумінням природи людини, що підкреслювало її найглибшу внутрішню суперечливість.

Подальші розробки у цьому напрямку передбачають визначення структури, обсягу та змісту означених ключових концептів трагедійної картини світу в п'єсах Шекспіра, визначення логіко-семантичних зв'язків між ними.

Список літератури

1. Баранов А.Г. Функционально-прагматическая концепция текста. – Ростов-на-Дону, 1993.
2. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат: Пер. с нем. – М., 1981.
3. Герц Г. Принципы механики, изложенные в новой связи // Жизнь науки: Антология вступлений к классике естествознания. – М., 1973.
4. Каменская О.Л. Текст и коммуникация. – М., 1990.

5. Колесник Д.М. Концептуальное пространство авторской метафоры в творчестве А.Мердок: Дис. ... канд. филол. наук. – Черкассы, 1996. – 260 с.
6. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Известия АН России. Сер. лит. и языка. – 1993. – Т. 52. – № 1. – С. 2-9.
7. Маслова В.А. «Языковая картина мира» и «поэтическая картина мира» и их роль в межкультурной коммуникации // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Том 17 (56): Филологические науки. – Симферополь, 2004. – С.121-127.
8. Ніконова В.Г. Драма як специфічний засіб відтворення дійсності // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – К: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 8. – Т. VI. – Ч. 3. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – С. 92-97.
9. Ніконова В.Г. Жанр – текст – художественный концепт (опыт семантико-когнитивного анализа) // Реальность, язык и сознание. Международный межвузовский сб. научных трудов. – Вип. 3. – Тамбов: ТГУ, 2005. – С. 159-165.
10. Ніконова В.Г. Засоби текстового втілення трагедійної картини світу (на матеріалі трагедій Шекспіра) // Науковий Вісник Чернівецького університету. – Вип. 267. Германська філологія: 36. наук. праць. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 85-95.
11. Ніконова В.Г. Індивідуально-авторські метафори як засіб образного моделювання світу та проблеми перекладу // Проблеми зіставної семантики: 36. наукових статей. – Вип. 7. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – С. 419-425.
12. Ніконова В.Г. Картина мира в трагедии как типе текста (на материале трагедий В.Шекспира) // Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство. – Вип. 8. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. – С. 105-110.
13. Ніконова В.Г. Категорія трагічного та аспекти її реалізації (на матеріалі драматургії Шекспіра) // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Серия «Филология». – Том 18 (57). – № 2. – Симферополь: ТНУ, 2005. – С. 289-294.
14. Ніконова В.Г. Концептуалізація світу в трагедіях Шекспіра // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. – Том 17(56): Филологические науки. – Симферополь: ТНУ, 2004. – С. 163-169.
15. Ніконова В.Г. Концептуальна картина світу в трагедії В.Шекспіра „Гамлет”// Вісник Луганського національного педагогічного ун-ту ім. Т.Шевченка. Філологічні науки. – Луганськ: Вид. ЛНПУ «Альма-матер», 2005. – С. 183-192.
16. Ніконова В.Г. Мовна прагматика трагедії як типу тексту (на матеріалі трагедій Шекспіра) // Культура народів Причорномор'я: Наук. журнал. – № 49. – Том 1. – Симферополь, 2004. – С. 45-48.
17. Ніконова В.Г. Синтез літературних напрямків в „великих” трагедіях Шекспіра: лінгвістичний аспект // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – № 631. Серія філологія. – Вип. 41. – Харків, 2004. – С. 243-248.
18. Ніконова В.Г. Створення трагедійної картини світу мовними засобами (на матеріалі трагедій Шекспіра) // Мовна освіта в контексті Болонських реалій: Тези доп. 24-25 лютого 2005 р. – К.: КНЛУ, 2005. – С. 36-37.
19. Ніконова В.Г. Трагедийная картина мира в системе «миров» // Национально-культурный компонент в тексте и языке: Материалы III Междунар. научн. конф. 7-9 апреля 2005 г. – Минск: Минский государственный лингвистический университет, 2005. – В трех частях. – Ч. 2. – С. 61-63.
20. Ніконова В.Г. Художні концепти в трагедіях Шекспіра: методика ідентифікації // Вісник Черкаського національного університету. Серія Філологічні науки. – № 78. – Черкаси: Вид. Черкаського нац. університету, 2005. – С. 21-32.
21. Павиленис Р.И. Проблема смысла. Современный логико-функциональный анализ языка. – М., 1983.
22. Пицальникова В.А. Содержание понятия картина мира в современной лингвистике. – <http://aomai.ab.ru/Booics/Files/1998-01/13/pap 13.html>.

Поступила до редакції 05.04.2006 р.